

بازپژوهی ادله فقهی و آثار تربیتی تکثیر جمعیت*

□ ناصر عاشوری**

□ منصور غریب‌پور***

□ سید مهدی جوکار****

چکیده

بسیاری از مشکلات مربوط به نظام خانواده و جامعه درباره جمعیت، به دلیل عدم شناخت از فوائد فرزندآوری است. شناخت آثار تربیتی فرزندآوری و نهادینه کردن آن در نظام خانواده و به تبع آن تکثیر جمعیت، راه حل برون رفت از مشکلات فراوانی است که به دلیل نبود فرزند یا تک‌فرزند بودن و کمبود جمعیت، حاصل می‌شود. پژوهش حاضر، ابتدا به صورت مختصر به بازپژوهی ادله تکثیر جمعیت و سپس به آثار تربیتی فرزندآوری پرداخته است. پرسش مهم این است که ادله فقهی تکثیر جمعیت چیست و تکثیر جمعیت چه آثار تربیتی، برای نظام خانواده و اجتماع دارد؟ براساس یافته‌های تحقیق که به روش توصیفی - تحلیلی صورت گرفته، برخی از آیات و روایات و قواعد فقهی، بر تکثیر جمعیت دلالت دارد. بر اساس ادله شرعی، تکثیر جمعیت در زمان عادی رجحان استحبابی دارد و در هنگامه ضرورت و به خطر افتادن اساس جامعه و امنیت ملی، حکم رجحان الزامی دارد. علاوه براین، تکثیر جمعیت، آثار تربیتی گسترده‌ای در ابعاد: فردی، خانوادگی و اجتماعی نظیر: سازگاری اجتماعی، رشد عاطفی، شناختی و اجتماعی، از بین رفتن فقر، آرامش روح و روان، تقویت بنیان خانواده، سلامت جسمی و روانی والدین دارد.

واژگان کلیدی: فرزندآوری، تکثیر نسل، تحدید نسل، ناباروری، حکم فقهی.

*. تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۱۰/۱۱؛ تاریخ تصویب: ۱۴۰۲/۲/۳۰.

** دانشجوی دکتری گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران
(naserashoori65@gmail.com).

*** گروه الهیات، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران (نویسنده مسئول)
(ma.gharibpoor@gmail.com).

**** گروه الهیات، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یاسوج، یاسوج، ایران: (m.jokar@yu.ac.ir).

مقدمه

فرزندآوری و تکثیر جمعیت، از جایگاه ویژه‌ای در آموزه‌های اسلامی برخوردار است. اختصاص «ابواب النکاح» و ابواب «احکام الاولاد» در کتب روایی و فقهی، بر اهمیت فرزندآوری و فرزندپروری دلالت دارد. طبق فرموده پیامبر اکرم ﷺ: «تَتَاكَحُوا تَكْثُرُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمُ» ازدواج کنید تا فرزندآورید (مجلسی، ۱۴۰۱: ۲۵۹/۱۷). برخی از فقهاء، تکثیر جمعیت را از اهداف دین دانسته‌اند (فیض‌کاشانی، بی‌تا: ۲/۲۳۲) و برخی دیگر، تحدید جمعیت را توطئه استعمار برشمرده‌اند (طهرانی، ۱۴۲۵: ۲۹۴). هدف خداوند از خلقت انسان، آفرینش موجودی دارای شعور و کمال و مطلوب است که خداوند راپرستد (ذاریات: ۵۶).

در منابع دینی درباره فرزند، تعبیرهای بسیار زیبایی بیان شده است. مثل: نعمت الهی، گلی از گل‌های بهشت، (کلینی، ۱۳۸۸: ۳/۶) کمک‌کار انسان (حرعاملی، ۱۳۷۴: ۳۵۶/۲۱) یادگار والدین (صدوق، ۱۴۱۳: ۳/۳۰۹). بیان این ترغیب‌ها، تاکید‌ها و و تشبیه‌ها، دال بر اهمیت و فوائد فرزندآوری می‌باشد. از طرف دیگر جمعیت و کیفیت و کمیت آن در اقتصاد امروز، به راهبردی برای جریان‌های توسعه، پیشرفت و تولید ثروت تبدیل شده است و جمعیت، جزو ارکان اصلی و راهبردی هر کشور، محسوب می‌شود (طلعتی، ۱۳۸۳: ۱۰۶).

جمعیت در ابعاد مختلف فرهنگی اقتصادی، امنیتی و سیاسی جامعه نقش بسزایی دارد. مقام معظم رهبری، در این زمینه فرموده اند: «مسئله تکثیر نسل و جلوگیری از کاهش جمعیت جوان کشور، یک مسئله حیاتی است و باید به طور جدی دنبال شود» (بیانات در جمع زوج‌های جوان: ۱/۶/۱۳۹۸). سیاست کنترل جمعیت و تنظیم خانواده در اواخر قرن ۱۸ با دیدگاه مالتوس (Malthus) بررسی شد. در ایران نیز، برنامه‌های تنظیم و کنترل جمعیت بین سالهای ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۴، از طریق تشویق و ترغیب خانواده‌ها باعث شد میزان رشد طبیعی جمعیت از ۳/۲ درصد در سال، به کمتر از ۱/۵ درصد در اوایل دهه ۹۰ شمسی تنزل یابد (آهنگران، ۱۴۰۱: ۲۵). در دهه اخیر، نرخ رشد جمعیت در ایران، به حدی کاهش یافته که بسیار نگران کننده است.

تداوم سیاست تنظیم خانواده و کاهش نرخ جمعیت در دهه‌های اخیر، مورد انتقاد بسیاری از

کارشناسان قرارگرفت. همچنین مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۱ نسبت به این مسأله هشدار دادند (بیانات در جمع کارگزاران نظام: ۱۳/ ۵/ ۱۳۹۱). باتوجه به اختلاف نظرهایی که در زمینه فرزندآوری وجود دارد، همچنین سیاست تنظیم خانواده در چند دهه گذشته، پرسش اصلی در جامعه اسلامی این است که ادله تکثیر جمعیت و فرزندآوری براساس منابع اسلامی چیست و چه فوائد تربیتی دارد؟ اهمیت شناخت ادله فقهی تکثیر جمعیت، به این دلیل است که، سیاست‌های جمعیتی توسط دولت اسلامی باید مطابق با فقه باشد (محقق داماد، ۱۳۸۹: ۶۲). این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی به بازپژوهی ادله فقهی و آثار تربیتی تکثیر جمعیت به طور مختصر خواهد پرداخت.

۲. پیشینه تحقیق

بحث جمعیت، پیشینه‌ی به بلندای تاریخ بشریت دارد. و از گذشته‌های دور، ذهن صاحب‌نظران و محققین را به خود مشغول کرده است. جمعی از اندیشمندان بشری از گذشته تاکنون مانند افلاطون، ارسطو، متفکران یونان و حکمای چین باستان، قائل به توازن جمعیت بوده‌اند (سهرابی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۷). همچنین قوانین حمورابی در فلات ایران باستان و متفکران قرون وسطی مسیحیت کاتولیک در اروپا، قائل به افزایش جمعیت بودند. در دوره مدرنیزم اروپایی، مالتوس بر اساس اندیشه لیبرالی، جمعیت را عامل بدبختی و فقر معرفی کرده و قائل به تحدید جمعیت شد (ترکاشوند و همکاران، ۱۳۹۹: ۸۱). در ایران نیز از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۴ سیاست کنترل جمعیت اتخاذ شد و تحقیقاتی در این زمینه نگاشته شد (آهنگران، ۱۴۰۱: ۳۰). با سیری در مطالعات انجام شده در این زمینه روشن می‌شود که ازانجا که سیاست نظام اسلامی در دهه‌های اخیر مبتنی بر تنظیم خانواده و تحدید جمعیت بوده، بیشتر کتب و مقالات حول این محور بوده است. به عنوان مثال می‌توان به مقاله با موضوع «واکاوی علل کاهش رشد جمعیت با تأکید بر تبیین دیدگاه اسلام» (۱۴۰۰) از ساهره یراقی و همکاران، اشاره کرد. نویسندگان در این مقاله، به علل کاهش رشد جمعیت اشاره کرده‌اند.

بنابر مقاله ی دیگر تحت عنوان «کنترل نسل و جمعیت از دیدگاه دین اسلام» (۱۳۹۹) از

حسین اشتیاق، یکی از وقایع مهم جمعیتی که مورد توجه اندیشمندان و اقتصاد دانان جهان و فقهای اسلامی قرار گرفته، مسئله موالید می باشد. در میان کتاب های نگاشته شده در این زمینه به عنوان مثال می توان به کتاب «اسلام و مسئله تنظیم خانواده» از محمدرضا تدین، «تنظیم خانواده از دیدگاه فقه امامیه» از جمشید جعفر پور و «رساله نکاحیه» از محمدحسین حسینی طهرانی اشاره کرد. در اکثر این کتاب ها به مسأله تنظیم خانواده اشاره شده است. باتوجه به تحقیقات نگاشته شده، نوآوری این مقاله در بازپژوهی ادله فقهی تکثیر جمعیت و مطلوبیت آن در مواقع عادی و وجوب کفایی آن، در مواقع ضرورت و بیان آثار تربیتی تکثیر جمعیت است و از این حیث، این موضوع یک موضوع نو و جدید است.

۳. مفهوم شناسی

۳-۱. دلیل فقهی

مقصود از دلیل مجموعه روش ها و گزاره هایی است که توسط عقل و شارع بیان شده تا متخصص در علم فقه باتوجه به آنها بتواند حکم شرعی فرعی را استنباط کند (خویی ۱۳۷۱: ۷/ ۱۰۹). درلسان فقهای امامیه دلیل فقهی به دو صورت عقلی و نقلی (قرآن، سنت، اجماع) است (عاملی، ۱۳۹۱: ۸۹).

۳-۲. جمعیت

از نظر لغوی به معنای گروه مردم است (دهخدا، ۱۳۸۵: ۲۱۹). همچنین به «اجتماعی از افراد، که در مکانی معین بصورت مستمر زندگی می کنند» (تقوی، ۱۳۸۰: ۳). در معنای عام، تعدادی از واحدهایی است که در برخی صفات مشترک می باشند (سبکتکین، ۱۳۸۶: ۳). علاوه بر تعاریف قبل، به اجتماعی از افراد که در یک مکان به صورت موقت یا دائم سکونت دارند، جمعیت گفته می شود (امانی، ۱۳۷۹: ۵). در میان جمعیت شناسان، به طور کلی، چهار نظریه در مورد جمعیت وجود دارد (کتابی، ۱۳۶۴: ۱۷). الف) برخی قائل به تکثیر جمعیت هستند و با استناد به ادله فقهی، از قبیل: آیات و روایات همچنین ادله برون دینی، سعی در اثبات

نظر خود دارند. ب) برخی قائل به تحدید جمعیت هستند و این افراد نیز، در اثبات نظر خود متوسل به آیات و روایات و ادله برون دینی شده اند. ج) برخی قائل به جمعیت ثابت هستند. د) عده ای نیز، قائل به مطلوبیت جمعیت می باشند.

۳-۳. تربیت

تربیت در لغت عرب، از باب تفعیل و برگرفته از ریشه ربب به معنای، هدایت کودک، سوق دادن به سوی کمال او می باشد (زاغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۶/۳۳۳). همچنین به معنای فزونی و زیادت می باشد (فراهیدی، ۱۴۱۰: ۸/۲۸۳). معادل آن در فارسی پرورش دادن است که در آن نمو و زیادتی حاصل شده است. در علم فقه، تربیت به معنای لغوی خود به کار می رود و دارای اصطلاح خاصی نیست (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹: ۳/۲۶۰). واژه تربیت در اصطلاح «فرایند یاری رساندن به مربی برای ایجاد تغییر تدریجی در گستره زمان در یکی از ساحت های بدنی، ذهنی، روحی و رفتاری که به واسطه عامل انسانی دیگر به منظور دستیابی وی به کمال انسانی و شکوفا کردن استعدادهای او یا بازدارندگی و اصلاح صفات و رفتارهایش صورت می گیرد» (اعرافی، ۱۳۹۵: ۱/۱۴۱).

۴. ادله فقهی تکثیر جمعیت

در فقه امامیه ادله ی وجود دارد که می توان از آن ها، تکثیر جمعیت را استنباط کرد. در راستای اثبات مدعا، به ادله ذیل، استناد و استشهاد می گردد:

۴-۱. قرآن کریم

در قرآن کریم، و بررسی آیاتی که دلالت بر ازدیاد نسل می کنند، برخی آیات صراحت در ازدیاد نسل دارند و برخی دیگر از آیات به طور ضمنی، با تفسیح کردن اموری که تحدید نسل نتیجه آن است، به ازدیاد نسل ترغیب می کنند.

۱. آیاتی که کثرت فرزند را نوعی امداد خداوند می داند.

فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّاراً * يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَاراً * وَيُمْدِدْكُمْ

بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنَ وَ يَجْعَلُ لَكُمْ جَنَاتٍ وَ يَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا؛ پس گفتم از پروردگارتان، آمرزش بخواهید که او بسیار آمرزنده است. آسمان را، بر شما ریزش کنان می فرستد. و شما را با اموال و فرزندان، یاری می کند و برای شما (از همان آب باران) باغ ها قرار می دهد و برای شما، نهرها جاری می سازد (نوح: ۱۰-۱۲).

با توجه به این آیات، توبه و استغفار از گناهان باعث می گردد، خداوند متعال به مردم نعمت هایی عطا کند. با توجه به عبارت «يُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنَ»، فرزندان و اموال فراوان، نوعی کمک از ناحیه خداوند متعال است. کلمه (امداد) به معنای رساندن مدد به دنبال مدد دیگر است، و مدد، به معنای هر چیزی است که آدمی را در رسیدن به حاجتش کمک کند و اموال و فرزندان نزدیک ترین کمک های ابتدایی، برای رسیدن جامعه انسانی به هدف های خویش است (طباطبایی، ۱۳۶۴، ۲۰/۴۵). بنابراین، کثرت فرزند نعمتی از طرف خداوند متعال است.

۲. آیاتی که فرزندان را یاور و کمک کار معرفی می کنند.

«وَ أَمَدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَ بَيْنَ وَ جَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»؛ و شما را با اموال و فرزندان کمک کنیم و نفرات شما را بیشتر قرار دهیم (اسراء: ۶). در لغت عرب (نفیر) اسم جمع می باشد. به معنای گروه و دسته؛ نفیر مثل نفر، جماعتی از مردان را گویند، که انسان را یاری می کنند و با او کوچ می کنند (قرشی، ۱۳۷۷: ۹/۱۴۳). خداوند متعال در این آیه فرزندان را، یاری کنندگان معرفی می کند و افزایش فرزندان، باعث قدرت پدران است و یاری کنندگان او معرفی شده اند (طبرسی، ۱۳۷۲: ۶/۶۱۵). باتوجه به این آیات، مدعیان افزایش جمعیت، معتقدند، کثرت فرزند نوعی امداد و کمک الهی به والدین می باشد و انسان نباید این نعمت را از خود دریغ کند (خمینی، ۱۳۸۲: ۱۲).

۲-۴. روایات

از جمله چیزهایی که می توان جهت تکثیر نسل به آن استناد کرد، روایاتی است که از ائمه هدی علیهم السلام رسیده است و با نظر به برخی جهات، مواردی اشاره می شود.

۱. تشویق به ازدواج با زن ولود:

الْحَسَنُ بْنُ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ رَزِينٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ

عَلَيْهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «تَزَوَّجُوا بِكْرًا وَلُودًا وَ لَا تَزَوَّجُوا حَسَنَاءَ جَمِيلَةً عَاقِرًا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» محمد بن مسلم گوید: امام باقر علیه السلام فرمود: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: با زن باکره‌ای که بسیار می‌زاید ازدواج کنید، ولی با زن نیک روی زیبایی که نازاست، ازدواج نکنید؛ چون من در روز قیامت، به فراوانی شما بر دیگر امت‌ها مباحثات می‌کنم (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۵۴/۲۰).

بررسی سندی: در سند این روایت «حسن بن محبوب» در رجال کشی یکی از اصحاب اجماع شمرده شده است (کلینی، ۱۴۲۹: ۵/۳۳۳). «علاء بن رزین» نزد علمای علم رجال، صاحب منزلت است و نجاشی، او را ثقه معرفی کرده است (نجاشی، ۱۳۶۵: ۶/۲۹۸). سومین راوی این حدیث «محمد بن مسلم» است. علمای زیادی، او را از اصحاب اجماع دانسته‌اند (کشی، ۱۳۶۳: ۱/۵۵۶). بنابراین در اعتبار سند این روایت، هیچ شک نیست و احتمالاً بدین سبب بوده است که علامه مجلسی، در ارزیابی سند حدیث، آن را صحیح دانسته است (مجلسی، ۱۴۱۰: ۲۴/۲۰).

بررسی دلالتی: شاهد مثال در این حدیث، کلمه «ولود» می‌باشد. «ولود» صیغه مبالغه و در زبان عرب، به معنای کثیره الولد می‌باشد. کلمه «ولود» دارای دو معنا می‌باشد: ۱. زایابودن زن، یعنی دارابودن استعداد و توانایی بر بچه دار شدن؛ ۲. کسی که صاحب فرزند زیاد می‌گردد. اگرچه شیوع لفظ «ولود» در معنای اول بیشتر است؛ اما ظاهراً به قرینه ذیل روایات دیگر که در آنها علاوه بر لفظ «ولود» تعبیر به «مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْاُمَمَ» آورده شده است، با توجه به اینکه مکاثر را در معنای کثرت گرفته اند، معنای دوم از سوی طرفداران افزایش جمعیت اخذ شده است (کلینی، ۱۴۲۹: ۵/۳۳۳).

۲. نهی تنزیهی از عزل و کراهت آن: طبق مفاد روایت، عزل منی از رحم کراهت دارد. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جواب سؤال درباره عزل کردن فرمودند: عزل کردن، زنده به گورکردن و کشتن پنهانی است (علم الهدی، ۱۹۹۸: ۲/۲۸۲). در فقه، به جلوگیری از ریختن منی در رحم زن، عزل می‌گویند (محمود عبد الرحمان، بی‌تا: ۴۹۸/۲). عزل کردن منی با غرض شارع از فلسفه نکاح منافات دارد؛ زیرا هدف از نکاح، استیلاست: «تَنَاقُحُوا تَنَاسَلُوا تَكْتُمُوا فَإِنِّي أَبَاهِي بِكُمْ الْأُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَ لَوْ بِالسَّقَطِ» که طبق آن، عزل کردن با تکثیر نسل منافات دارد و از منظر

شارع، مرجوح است. مستند به اینگونه روایات، طبق قول مشهور فقهاء، عزل منی مکروه است (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۵/۲۰). در حکم شرعی این عمل حتی با رضایت زن و شوهر، حکم تغییر نمی‌کند و کراهت شرعی باقی است (نجفی، ۱۴۰۴: ۳۰/۱۸۷). حمل روایات از سوی فقها بر کراهت، راه جمع بین روایات و رفع تعارض است؛ زیرا دسته ای از روایات بر نهی تحریمی و تعدادی بر نهی تنزیهی دلالت دارند (شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۵۱۶).

۳. نهی تحریمی از سقط جنین: اولاً این نهی هم منصوص در آیات است. «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَاهُمْ وَلَا تَقْرُبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ» (انعام: ۱۵۱) و «وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْئًا كَبِيرًا» (اسرا: ۳۱) اطلاق نص این آیات، سقط جنین را غیر مشروع و قتل معرفی می‌کند. ثانیاً روایات زیادی نیز، بر این معنا دلالت دارد. از جمله صحیحی ابی عبیده از امام باقر علیه السلام که شخصی از امام علیه السلام درباره زنی که برای سقط جنین دارو خورده، پرسیده است. امام در جواب می‌فرماید: که دیه دارد و زن دیه را نمی‌برد و باید به پدر بدهد، چون زن قاتل است. انتساب عنوان قاتل، بر حرمت دلالت دارد (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۲۸/۱۲۷). به طور خلاصه، با قراردادن آیات و روایات در کنار یکدیگر مشخص می‌گردد که سقط جنین نوعی قتل خفی است که به دلالت التزامی مفاد منع و حرمت سقط جنین، مطلوبیت فرزندآوری در تعالیم دینی است.

۳-۴. قواعد فقهی

برخی از قواعد فقهی نیز، قابل تطبیق بر تکثیر جمعیت و مطلوبیت آن است از جمله:

۱. قاعده نفی سبیل: این قاعده، جزء قواعد مقبول در فقه شیعی است (انصاری شیرازی، ۱۴۲۹: ۴/۲۰۴). بر اساس این قاعده، هر نوع ارتباطی که باعث شود کافران، راهی برای سلطه و نفوذ بر مسلمان پیدا کنند یا باعث علوّ و برتری آنها بر مسلمانان گردد، اعتباری ندارد. مقتضی این قاعده، بزرگی و علوّ مسلمانان نسبت به کفار است. تحقق علوّ اسلام، و عزت مسلمین و غلبه ی آنها بر کفار از اهم واجبات است (سینی مازندرانی، ۱۴۲۵: ۱/۲۴۷). خداوند متعال در آیه ۶۰ سوره انفال می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» برای مقابله با کافران خود را مهیا

کنید. کلمه «قوه» در این آیه، دارای معنای وسیعی است. و شامل قوه مادی و معنوی می‌گردد. یکی از مصادیق «قوه» در مقابل دشمنان، داشتن جمعیت و نیروی انسانی است. (حسینی طهرانی، ۱۴۲۵: ۱۳۰) یا در آیه دیگر خدای متعال می‌فرماید: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱) کافران هیچ وقت بر مسلمانان راه برتری نخواهند یافت. در این آیه، کلمه «سبیل» نکره در سیاق نفی می‌باشد و معنی عموم را می‌رساند؛ یعنی خداوند هیچ‌گونه سلطه کفار را نمی‌پسندد (مکارم، ۱۳۹۴: ۱۷۶/۴). بر اساس این قاعده که متضمن عدم استیلای کفار بر مسلمانان است، هر نوع عملکردی که مسلمانان را، در موقعیت ضعف و سستی قرار دهد، حرام است. از آنجایی که کاهش نسل مسلمانان، موجبات ضعف ایشان را در مقابل کفار فراهم می‌آورد، هر نوع فعالیت و اقدامی از جمله سقط جنین که مقدمه تضعیف اجتماع مسلمانان است، حرام است.

۲. قاعده حرمت اختلال نظام: منظور از نظام، انسجام و یک دستی و پیوستگی در حیات و نظم انسان است. زیرا تمام موجودات عالم، دارای نظم معین و خاصی هستند و هر کدام در مرتبت خود، به هم وابسته هستند و در حکم یک موجودیت می‌باشند (سجادی، بی‌تا: ۴/۴۶۲). اختلال نظام یعنی تباه شدن چنین ارتباط و پیوستگی؛ اصطلاح حرمت اختلال نظام، درلسان فقها بسیار شایع است و دلیل این قاعده را حکم عقل می‌نامند. بسیاری از مسائل مستحدثه از جمله تکثیر جمعیت را می‌توان تحت این قاعده «حرمت اختلال نظام» یا «حفظ وجوب نظام» که یک قاعده لبی است، قرار داد (محقق داماد، ۱۴۰۶: ۲/۹۰). فقهای اسلام بر ضرورت نظم در جامعه اسلامی، تاکید دارند تا جایی که این قاعده را بر دیگر قواعد در حفظ نظم حاکم می‌دانند (عمید زنجانی، ۱۴۲۱: ۲/۱۶۰). ارتباط این قاعده با مسأله تکثیر جمعیت به این صورت است که کنترل و تحدید نسل با توجه به مشکلاتی که برای نظام اسلامی دارد و باعث ضعف قوای دفاعی، پیری جمعیت و... می‌شود (عطارزاده، ۱۳۷۸: ۷۸/۷۶) ممنوع و حرام است؛ و بالعکس از آنجا که تکثیر جمعیت باعث تقویت قوای دفاعی، جوانی جمعیت و... می‌شود واجب است.

۳. قاعده لاضرر: باتوجه به این قاعده، حکم ضرری در اسلام نفی شده است و با وقوع عنوان ضرر، حکم اولی مرتفع و حکم دیگری جایگزین می‌گردد. در زمره مهم‌ترین ضررهایی که کنترل جمعیت دارد، پیری و از دست رفتن جمعیت جوان و نخبه و آسیب‌هایی است که از این

ناحیه بر کشور وارد می شود. تحدید جمعیت، از صغریات استدلال به قاعده ی مزبور می باشد و اگرچه در زمانی حکم به اباحه آن گردد، از آنجا که این حکم، ضرر و زیان برای جامعه اسلامی دارد، از باب نفی حکم ضرری، حکم اباحه آن برداشته می شود و حرام می گردد؛ پس تمام کارهایی که در راستای کنترل جمعیت است، باید متوقف شود.

اشکال به استدلال: در مقابل قائلین به تکثیر جمعیت، عده ی با تکثیر جمعیت مخالفند. مخالفان مسأله تکثیر جمعیت، در راستای اثبات نظرگاه خود به آیه ۹ سوره منافقون استناد کرده اند:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ؛ ای اهل ایمان، مبدا هرگز مال و فرزندان شما را از یاد خدا غافل سازند، و البته کسانی که به امور دنیا از یاد خدا غافل شوند، آنها به حقیقت زیانکاران عالمند.

نحوه استدلال ایشان بدین گونه است: که اگر فرزندان باعث شوند انسان از یاد خدا غافل شود، دیگر تکثیر جمعیت استجابی نخواهد داشت (جهان دوست، ۱۳۹۱: ۹۰).

جواب از اشکال: در جواب این آیه باید گفت: آنچه باعث فراموشی یاد خدا می گردد دلبستگی به مال و فرزندان می باشد نه اصل وجود فرزندان. از طرفی با قرارداد این آیه در کنار آیاتی از قبیل: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ» (تغابن: ۱۴) الا ای اهل ایمان، زنان و فرزندان شما هم برخی (که شما را از طاعت و جهاد و هجرت در دین باز دارند) دشمن شما هستند، از آنان حذر کنید. باتوجه به قرینه (من تبعیضیه) روشن می شود که برخی از فرزندان چنین هستند (مکارم، ۱۳۷۹: ۲۴/۲۰۴) و چه بسا گاهی نعمت فرزند، باعث سعادت و رستگاری انسان می گردد؛ علاوه بر اینکه عدم مطلوبیت ذاتی فرزندان از این آیات و روایات استنباط نمی شود؛ در واقع در مسأله تکثیر جمعیت، دو محور شخصی و نوعی وجود دارد و این آیات ناظر بر جنبه شخصی مسأله است. آنچه که از ادله فقهی تکثیر جمعیت استنباط می گردد بنابر حکم اولی، مطلوبیت و مستحب بودن آن در تمام زمان ها است که بنابر وجود مصلحت و ضرورت اجتماعی از باب حکم ثانوی واجب است.

۵. بررسی آثار تربیتی تکثیر جمعیت

تکثیر جمعیت و فرزند آوری بر اساس مبانی دینی، دارای آثار تربیتی فراوانی است. این آثار در قالب سه بعد فردی، خانوادگی و اجتماعی قابل بررسی است.

الف) آثار تربیتی فردی براساس منابع دینی و تجربی و اقوال صاحب نظران

۱. سازگاری اجتماعی: در آموزه‌های دین مبین اسلام، مصالح فردی و اجتماعی وجود دارد؛ پس توصیه‌های دینی یقیناً حاوی منافع افراد است. تاثیر خانواده به عنوان اولین پایگاه رشد فرزند قابل چشم‌پوشی نیست و تعداد فرزندان و هم چنین روابط اعضای خانواده می‌تواند یک عامل مهم در محافظت از شخص در برابر ناملایمات زندگی باشد (کميجانی، ۱۳۸۶: ۶۶). سازگاری اجتماعی یکی از مزایای خانواده‌های پرجمعیت می‌باشد (ساطوریان و همکاران، ۱۳۹۳). نتایج برخی از پژوهش‌ها، نشان داده است که منشاء بسیاری از ناسازگاری‌ها به محیط خانواده و کمی فرزندان برمی‌گردد (احدی، ۱۳۷۵: ۹۸). در برخی تحقیقات مشخص شد کودکان در خانواده‌های پرجمعیت بیشتر با گروه همسالان خود تعامل دارند (آیت اللهی، ۱۳۹۴: ۶۳). در خانواده‌های پرجمعیت، اگرچه ممکن است در دوران خردسالی تعارضاتی وجود داشته باشد، ولی این تعارضات باعث می‌شود در سنین بالاتر فرزندان بیشتر با اجتماع انس بگیرند و از پرخاشگری به دور باشند (عزیزی، ۱۳۹۰: ۷۴). همچنین در تحقیقی که در پاسخ به این سوال که آیا میان مشکلات رفتاری کودکان در خانواده‌های تک‌فرزند و دو فرزند تفاوت معناداری وجود دارد؟ مشخص شد، مشکلات رفتاری دو فرزندها، به مراتب کمتر از تک‌فرزندی است (ساطوریان، ۱۳۹۳: ۶۵-۸۰). از این رو، سازگاری اجتماعی در گرو رشد کودکان در کنار یکدیگر و با تحمل رفتارهای یکدیگر، آسان‌تر شکل می‌گیرد. بنابراین، تعدد فرزندان در درون خانواده، تمرینی مناسب برای سازگاری اجتماعی ایشان، در دوره بزرگسالی است.

۲. رشد عاطفی، شناختی و اجتماعی: رشد عاطفی، یکی از ارکان مهم در تربیت فرزندان است (گنجی، ۱۳۷۶: ۶۷). در بررسی سلامت روان نیز، تربیت و رشد عاطفی نقش بی‌بدیلی ایفا می‌کنند (موسوی، ۱۳۹۲: ۹). در نظام خانواده، به عنوان اولین مرکز تربیتی، اگر این نقش به خوبی

پیاپیاده نشود، آینده تربیتی فرزندان با خطر جدی مواجه می‌شود. در آیات و روایات و منابع دینی، اگرچه به طور صریح به رشد عاطفی اشاره نشده، ولی می‌توان بیشتر با توجه به اطلاق برخی ادله عامه قرآنی درباره لزوم تربیت، شمول آن بر تربیت عاطفی را نیز استفاده کرد:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ؛ ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده‌ی خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه دارید؛ آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آنچه را فرمان داده شده‌اند [به‌طور کامل] اجرا می‌نمایند (تحریم: ۶).

کیفیت استدلال به آیه در اهمیت رشد عاطفی: در این آیه «قُوا» فعل امر از ریشه «وقی» از مصدر «وقایه» است که به معنای حفظ کن یا نگه دار است. «وقی» در لسان اهل لغت به معنای حفظ چیزیست از آنچه به آن آزار و اذیت می‌رساند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۸۸۱). علمای علم اصول معتقدند، صیغه امر در وجوب ظهور دارد؛ لذا هراقدامی که باعث گردد مومنان مبتلا به آتشی که آتش گیره آن مردم و سنگ‌ها هستند که بر آن ملائکه غلاظ و شداد گماشته شده نشوند «نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ»، واجب است. از طرفی والدین، نسبت به تربیت صحیح فرزندان مسئولند و حتی طبق فرمایش پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله «أَلَا كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ» از آنجا که فرزندان زیر دست والدین هستند؛ در قیامت نسبت به نحوه تربیت صحیح بازخواست خواهند شد (ابن ابی‌فراس، ۱۴۱۰: ۶/۱). نحوه استدلال به این صورت است که هرچیزی باعث شود فرزندان به رشد شناختی عاطفی اجتماعی مناسب نرسند به نحوی موجب گمراهی و ابتلای آنها به عذاب جهنم شود، ممنوع است و عکس آن واجب است. از جمله چیزهایی که سبب رساندن فرزندان به رشد عاطفی، شناختی، اجتماعی مناسب است داشتن خواهر و برادر در خانواده تعاملات آنها با همدیگر است؛ یعنی نفس خواهر و برادری اهمیت بسیاری دارد که تعاملات آنها زمینه تمرین برای رفتارهای مؤثر در موقعیت‌های مختلف است. شواهد زیادی نتایج مثبت رشد عاطفی،

شناختی، اجتماعی مبتنی بر روابط خواهر و برادری نشان می‌دهد و در تحقیقات شرم، (sherman) لنفورد (Lenntord) و والینگ (valing) مشخص شد بین رشد عاطفی و تعاملات خواهر و برادری رابطه معناداری وجود دارد و همشیران دارای روابط بهتر و اعتماد به نفس بالاتری هستند و در تعاملات اجتماعی بهتر عمل می‌کنند (فاضلی مهر و رضوانی، ۱۳۹۹: ۱۱۴).

ب) آثار خانوادگی بر اساس منابع دینی و تجربی و اقوال صاحب‌نظران

۱. از بین رفتن فقر در خانواده:

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «مَنْ تَرَكَ التَّزْوِيجَ مَخَافَةَ الْفَقْرِ فَقَدْ أَسَاءَ الظَّنَّ بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: «إِنْ يَكُونُوا فَقَرَاءَ يَغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ؛ هر که از ترس تهی دستی ازدواج نکند، به خداوند عزّ وجلّ گمان بد برده است. خداوند عزّ وجلّ می‌فرماید: اگر تهیدست باشند، خداوند از فضل خود توانگرشان می‌سازد (صدوق، ۱۴۱۳: ۳/۳۸۳).

پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در حدیثی، تشکیل خانواده را، یکی از مواردی شمرده‌اند که رزق و روزی انسان را زیاد می‌کند (همان). همچنین در ضمن حدیث دیگری نقل شده که شخصی از تهی دستی شکایت پیش پیامبر برد، پیامبر فرمودند ازدواج کن و پس از ازدواج گشایش در زندگی او حاصل شد (حر عاملی، ۱۴۰۹: ۱۴/۲۵).

کیفیت استدلال: ترس از ازدواج ممکن است به سه دلیل باشد. اول: اینکه ترک ازدواج، به دلیل خوف و ترس از فقر باشد. دوم: ترک ازدواج از خوف فقر ناشی از لازم آن مانند فرزندآوری و فرزندپروری باشد. سوم: ترک ازدواج از خوف فقر ناشی از هر دو (ازدواج و لازم آن) باشد. اگرچه منطوق این احادیث اولاً رابطه فقر و ازدواج را بیان می‌کند؛ اما به دلالت التزامی می‌توان حاوی فرزندآوری که یکی از لازمه‌ها و نتایج ازدواج است و ترس از فقر که ناشی از کثرت اولاد است نیز، شمرد. آنچه از این روایات برداشت می‌گردد اینکه ازدواج و ثمره آن که فرزندآوری است نه تنها باعث رکود اقتصادی و فقر نمی‌گردد، بلکه باعث پیشرفت اقتصادی می‌گردد. قرآن کریم افزایش جمعیت را باعث توسعه اقتصادی می‌داند (سبحانی‌نیا،

۱۳۹۱: ۱۷). در موارد زیادی، تعداد نفرات بیشتر موجب توسعه اقتصادی جامعه است؛ البته بشرطی که امکانات مادی و معنوی لازم فراهم باشد. در حدیثی از امام صادق علیه السلام آمده است: «كاد الفقر ان يكون كفراً» فقر به مرز کفر نزدیک است (مجلسی، ۱۴۱۰: ۷۲/۲۹). غزالی در تفسیر این حدیث منظور از فقر را فقر مادی می‌داند. زیرا فقر مادی باعث می‌شود که شخص خود را در مقابل افراد ثروتمند کوچک و ضعیف شمارد و اینکه موجب حسادت او گردد و حسادت حسنت را از بین می‌برد و اینکه راضی به قضا و قدر خداوند متعال نباشد و او را به مرز کفر بکشاند (همان: ۳۱). علاوه بر آن فقر، موجب اختلالات روانی و پرخاشگری می‌گردد.

اشکال به استدلال: چطور می‌توان ادعا کرد که ازدواج و به تبع آن فرزندآوری باعث توسعه اقتصادی و گشایش در رزق و روزی می‌گردد؟ این اشکال با نظر به امثال روایات ذیل است: الف: عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: «ثَلَاثٌ مِنْ أَعْظَمِ الْبَلَاءِ كَثْرَةُ الْعَائِلَةِ وَ غَلَبَةُ الدِّينِ وَ دَوَامُ الْمَرَضِ» سه چیز از بزرگ ترین مصیبت‌ها هستند: زیادی اعیال، زیادی دین و بدهی که نتوان آن را ادا کرد و بیماری لاعلاج (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۱/۴۰۷). ب: پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «الْفَقْرُ الْمَوْتُ الْكَبِيرُ، وَ قَلَّةُ الْعِيَالِ أَحَدُ الْيَسَارِينِ» (مجلسی، ۱۳۱۰: ۱۰/۹۸) همانا فقر موت بزرگ است و کم بودن عائله خود یکی از دو چیز است که زندگی به وسیله آنها آسان می‌شود. قلت عیال، باعث گرفتاری انسان می‌گردد.

جواب از اشکال: در جواب از روایاتی که قلت عیال را یکی از دو آسانی قرارداد است باید گفت: اولاً: برخی از علمای رجال، اسناد این روایات را مخدوش دانسته‌اند (خرازی، ۱۳۷۹: ۴۷). ثانیاً: از تعبیر احداليسارين تقليل فرزندان فهمیده نمی‌شود؛ بلکه در مقام توانگر شدن انسان می‌باشد که یکی از دو راه کسب مال و محدود کردن عیال حاصل می‌گردد و انسان در انتخاب هر کدام مختار است (حسینی طهرانی، ۱۴۲۵: ۳۳۹). در لغت عرب، عیال به معنای نان‌خور به صورت مطلق می‌باشد و هم شامل فرزند و هم غیر فرزند می‌باشد و منظور کسانی هستند که تحت تکفل انسان می‌باشند (ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۱/۴۸۸). در واقع نسبت بین فرزندان و عیال عموم و خصوص من وجه است. ممکن است شخصی افراد زیادی تحت تکفل او باشند، منتها فرزندان او نباشند و حتی در صورت پذیرش نظر مخالفین مبنی بر اینکه عیال به

معنی فرزندان هست باز می توان گفت: چنین روایاتی بیشتر جنبه شخصی دارد.

۲. آرامش روح و روان: در قرآن کریم آیه‌ی که به صراحت مبنی بر اینکه فرزندان نقشی در آرامش خانواده دارند وجود ندارد، ولی از فحوای برخی آیات و به تبع آن احادیث و تحقیقاتی که در زمینه روان‌شناسی انجام شده مشخص می‌شود که نقش فرزندان در ایجاد آرامش قابل انکار نیست (ترکاشوند، ۱۳۹۹: ۸۲).

آیات: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید، و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند (روم: ۲۱).

کیفیت استدلال: «در منهج مروی است که شخصی خدمت پیامبر اکرم ﷺ آمد عرض کرد: یا رسول الله مرا از کاری تعجب می‌آید و آن این است که مردی و زنی هرگز یکدیگر را ندیده باشند، چون میان ایشان مناکحه واقع شود و یک روز با هم صحبت کنند، بحیثیتی مودت میان آنها پیدا شود که از آن عظیمتر نباشد؟ حضرت فرمود: این از جانب حق تعالی است حیث قال: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ» بدرستی که در آفریدن ازواج مشکل و مشابه مردان در بشریت، هر آینه نشانه‌های قدرت الهی است» (حسینی شاه عبدالعظیمی، ۱۳۶۳). خداوند متعال در این آیه فلسفه آفرینش همسر را آرامش می‌داند و در ادامه آیه، به مسأله مهر و محبت و مودت اشاره می‌کند. مودت به معنای محبت می‌باشد؛ اما فرقی که با محبت دارد این است که مودت اثرش در خارج ظاهر می‌شود و صرف محبت درونی نیست. در محیط خانواده مودت و محبت باهم سبب تحکیم خانواده می‌گردد. با محبت و مودت والدین به اهل خانه و فرزندان، آنها سرشار از مهر و نشاط می‌گردند و این نشاط چون عطری در محیط خانواده منتشر می‌شود. در واقع نظام خانواده و ازدواج با فرزندآوری کامل می‌گردد و آن زمان است که اثرات ازدواج که آرامش است در زندگی نمود پیدا می‌کند. امام صادق (ع) در مشاهده حالات شخصی که پس از مدتی از ازدواج خود بی‌چه دار نشده بود، فرمود: هنگامی که از فرزند دارشدنتان گذشت بگویند:

اَللّٰهُمَّ لَا تَذَنْنِيْ فَرْدًا وَحِيْدًا وَخَشًا فَيَقْصُرُ شُكْرِيْ عَنْ تَفَكُّرِيْ، بَلْ هَبْ لِيْ اِنْسًا

و عَاقِبَةُ صِدْقٍ ذُكُورًا وَإِنَّا نَاسِكُنُ إِلَيْهِمْ مِنَ الْوَحْشَةِ، و انس بهم من الوحده
وَأَشْكُرُكَ عَلَى تَمَامِ النِّعْمَةِ؛ خدایا مرا تنها و وحشت زده نگذار تا سپاسگزاریم از
تدبیرم کمتر شود. بلکه محل انس و جانشینی درست از پسران و دختران به من
ببخش که از وحشت به اینان انس گیرم و از وحدت با آنان آرامش گیرم و به هنگام
کامل شدن نعمت تو را سپاس گویم (کلینی، ۱۴۱۷: ۸۱/۵).

با توجه به این دعا، فرزندان عاملی جهت رسیدن انسان به آرامش می‌باشند. دنیایی که انسان
در آن زندگی می‌کند، اگر حالت یکنواختی داشته باشد، انسان را خسته می‌کند. از جمله
چیزهایی که باعث نشاط و ورفع سستی در زندگی است فرزندان هستند.

۳. **تقویت بنیان خانواده:** پیامبر اسلام ﷺ می‌فرمایند: «مَا بَنَى فِي الْإِسْلَامِ بَنَاءً أَحَبَّ إِلَيَّ
اللَّهُ مِنَ التَّزْوِيجِ» در اسلام، هیچ بنایی محبوب‌تر از ازدواج نزد خداوند نیست (حرّ عاملی، ۱۴۰۵:
۳/۱۴). بنیان خانواده با ازدواج آغاز و با فرزندآوری تکمیل می‌گردد. علاوه بر وجود ادله فقهی
برنقش فرزندآوری بر تحکیم خانواده در تحقیقات روان‌شناسان نیز نقش فرزندان در استحکام
خانواده مهر تائیدی بر این اندیشه می‌باشد. به عنوان مثال، بنابر تحقیقات گاتمن (Gottman) بین
فرزندآوری و تحکیم بنیان خانواده رابطه معناداری وجود دارد (آیت‌اللهی، ۱۳۹۴: ۱۸۱). تک‌فرزندی
باعث می‌شود خانواده‌ها به سمت تنهایی بروند و تنهایی منشاء انواع مریض‌های روحی روانی و
گاه طلاق است. نتایج برخی از پژوهش‌ها بیانگر ارتباط معنادار بین فرزندآوری و تقویت روابط
زناشویی است (افروز، ۱۳۸۴: ۱۱۷). همسرانی که عالم به نقش فرزندآوری در تقویت روابط
زناشویی هستند، با سلامت جسمی روانی و به دور از خشم و عصبانیت، از خداوند متعال طلب
فرزند صالح می‌کنند و پس از آن، مقدمات تربیت او را فراهم می‌کنند. همچنین فرزند باعث
کاهش تعارضات بین زن و شوهر و تقویت روابط زناشویی می‌گردد (افروز، ۱۳۸۴: ۱۱۸).

۴. **سلامت جسمی و روانی والدین:** فرزندآوری دارای فوائد روحی، جسمی و روانشناختی
زیادی برای والدین می‌باشد. احساس خوشبختی در خانواده‌های دارای فرزند بیشتر است. طبق
نتایج تحقیقات، زنانی که نسبت به هم نوعان خود فرزندان بیشتری دارند، کمتر در معرض خطرات
مرگ بواسطه بیماری‌های قلبی عروقی می‌باشند (لایینی، ۱۳۹۳: ۷۳). در تحقیقات دانشمندان

دانشگاه بریگهام آمریکا در خلال سال‌های ۱۹۸۱ تا ۲۰۰۵ میلادی از بین ۲۰۰ هزار خانواده در ۸۵ کشور جهان مشخص شد که داشتن فرزند باعث اعتماد به نفس، کاهش فشار خون، افزایش شادی و نشاط، استفاده بیشتر از قوه عقل و... می‌گردد (آیت‌اللهی ۱۳۹۴: ۱۸۴). بر اساس نتایج یک مطالعه، هر ۱۲ ماه شیردهی، خطر ابتلا به سرطان پستان را ۴/۳ درصد کاهش می‌دهد. همچنین نسبت سرطان سینه در زنانی که بچه ندارند (نولی پار) به زنانی که ۲ و بیشتر بچه دارند (مولتی پار) ۱/۲ تا ۱/۷ برآورد شده است (خبرگزاری تسنیم: ۱۳/۰۲/۱۴۰۱؛ به نقل از: جباری، ۱۴۰۱). همچنین در تحقیقات جدید دیگری این نتیجه حاصل شد که بارداری تاثیر بسیار مطلوبی در عملکرد حافظه و مغز دارد (آیت‌اللهی ۱۳۹۴: ۱۸۵). در خانواده هایی که تمایل به فرزند آوری ندارند، مجبورند برای جلوگیری از بارداری از روش‌های مختلف استفاده کنند. بانیم نگاهی به روش‌های مرسوم به عنوان مثال عزل کردن از زن یکی از روش‌هایی است که اطباء توصیه می‌کنند و کمترین خطر را دارد، درحالی که همین روش دارای خطراتی نیز هست (حسینی طهرانی، ۱۴۲۵: ۴۲).

ج) آثار اجتماعی بر اساس اقوال صاحب‌نظران و منابع تجربی

داشتن فرزندان زیاد و به تبع آن جمعیت متناسب در کشور مزایای اجتماعی بسیار زیادی دارد از قبیل:

۱. **جامعه پویا و آرمانی:** نیروی انسانی در هرکشوری، منشاء تحول و توسعه و بنیان اصلی و یکی از راه‌های رسیدن به آرمان‌ها است (فولادی، ۱۳۹۰: ۱۱۹، مهرگان، ۱۳۸۸: ۱۳۸). بحران جمعیت و پیری و عدم داشتن نیروی جوان و پویا در هر کشور، سدی در مقابل رسیدن به توسعه و نقطه ضعفی اساسی است. در طول چند دهه گذشته، دولت‌های غربی و دشمنان همواره جمعیت جوان کشورهای مسلمان را نوعی تهدید علیه خود دانسته و جهت کنترل کردن نسل جوان و جمعیت مسلمانان تلاش کرده اند. صاحب‌نظرانی چون ساموئل هانتینگتون با توجه به نقش روزافزون مسلمانان می‌گوید: تمدن اسلام تمدنی است که چالش‌های آن تا حدودی متفاوت از دیگر چالش‌هاست؛ زیرا تمدن اسلام ریشه در نوعی پویایی جمعیت دارد (گاردنر، ۱۳۸۶: ۲۹۶).

۲. **جوانی و با نشاطی جمعیت:** از دیگر مشکلات ناشی از تنظیم خانواده و کنترل

جمعیت، پیری جمعیت و فقدان نشاط و تحرک لازم اقتصادی، اجتماعی است. کشوری که با بحران پیری جمعیت روبه رو شود، جوانان و نخبگان و اندیشمندان آن دچار آسیب می گردند. امروزه در نظام های غربی پیشرفته که فاقد نخبگان جوان هستند، از ظرفیت های جوانان نخبه کشورهای کمتر توسعه یافته و به اصطلاح جهان سومی استفاده می کنند (سبحانی نیا، ۱۳۹۱: ۱۷). مقام معظم رهبری جمعیت جوان را یکی از ظرفیت های مهم هر کشوری می داند که می تواند در تمام ابعاد از جمله اقتصادی، امنیتی، مقابله با بحران فرهنگی و تربیتی به کشور کمک کند (بیانات در جمع زوج های جوان: ۱۳۹۸/۱/۶).

۶. نتیجه

مسئله جمعیت، از مسائل مهم در جوامع اسلامی است. جمعیت در ابعاد مختلف فرهنگی اقتصادی، امنیتی و سیاسی جامعه، همچنین در نظام خانواده نقش بسزایی دارد. رشد یک جامعه، در گرو جمعیت می باشد. در دهه های اخیر، نرخ رشد جمعیت در ایران و کشورهای مسلمان، به حدی کاهش یافته که بسیار نگران کننده است. تداوم سیاست تنظیم خانواده و کاهش نرخ جمعیت در دهه های اخیر، تهدیدی جدی جهت پیشبرد اهداف نظام اسلامی است. از آنجا که قوانین در کشورهای مسلمان، برگرفته از فقه اسلامی است، شناخت ادله فقهی تکثیر جمعیت و فرزندآوری و آثار تربیتی آن بر نظام خانواده و کشور، جهت تبیین قوانین صحیح در حوزه جمعیت و آگاه کردن نظام خانواده، امری ضروری است. در این پژوهش، به ادله فقهی تکثیر جمعیت و آثار تربیتی تکثیر جمعیت پرداخته شد.

مهم ترین ادله ی که جهت مطلوبیت و رجحان تکثیر جمعیت به آنها استناد شد عبارتند از:

۱. آیات قرآن کریم: برای موافقت با تکثیر جمعیت به دو دسته از آیات استناد شد. اول: آیاتی که کثرت فرزند را نوعی امداد خداوند می داند. دوم: آیاتی که فرزندان را یاور و کمک کار معرفی می کنند. با بررسی انجام شده در زمینه آیات، مشخص شد که کثرت جمعیت و طلب فرزند برای مسلمانان دارای مطلوبیت ذاتی می باشد. مقصود از مطلوبیت ذاتی، مطلوبیت فرزندآوری با قطع نظر از شرایط سیاسی و اجتماعی مربوط به فرد و جامعه است. این مطلوبیت ریشه در جنبه معنوی حیات بشر دارد. باتوجه به حکمت معنوی ازدیاد نفوس مسلمانان و بر اساس آموزه های

دین مبین اسلام، مبنی بر مقدم بودن مصالح معنوی بر منافع مادی، اولویت با تکثیر جمعیت همراه با کیفیت می‌باشد؛ مگر اینکه از باب ثانویه این حکم تغییر کند.

۲. روایات: دومین دلیلی که جهت مطلوبیت و رجحان تکثیر جمعیت مورد استناد قرار گرفت، روایات معصومین علیهم‌السلام است. در روایات به سه دسته استناد شد. اول: روایاتی که به ازدواج با زن ولود تشویق می‌کنند. دوم: روایاتی که نهی تنزیهی از عزل و کراهت آن می‌کنند. سوم: روایاتی که نهی تحریمی از سقط جنین، می‌کنند. به طور کلی، با توجه به این سه دسته روایات معلوم شد که ازدواج با زن ولود، نهی تنزیهی از عزل و حرمت سقط جنین، در راستای تکثیر نسل و فرزندآوری است و اگر غیر از این بود حکم مسأله فرق می‌کرد.

۳. قواعد فقهی: سومین دلیلی که جهت تکثیر جمعیت مورد استناد قرار گرفت قواعد فقهی است. در مورد قواعد فقهی به قاعده نفی سیل، لاضرر، حرمت اختلال نظام، استناد شد. باتوجه به این قواعد، مشخص شد از آنجا که تحدید نسل ضرر و زیان برای جامعه اسلامی دارد و همچنین باعث اختلال نظام و سیطره کفار بر مسلمانان می‌گردد، ممنوع است و عکس آن، که تکثیر نسل باشد، چون باعث تقویت نظام و جلوگیری از ضرر به جامعه اسلامی و عدم سیطره کفار بر مسلمانان می‌گردد، واجب است. به طور کلی باتوجه به بررسی انجام شده در زمینه ادله فقهی مرتبط با مسأله جمعیت، حکم اولیه تکثیر جمعیت و فرزندآوری در زمان عادی رجحان استجابی است و در هنگامه ضرورت و به خطر افتادن اساس جامعه و امنیت ملی، رجحان الزامی خواهد داشت.

تکثیر جمعیت دارای آثار تربیتی زیادی در بعد فردی، خانوادگی، اجتماعی است. شناخت این آثار می‌تواند به انگیزه خانواده‌ها در فرزندآوری کمک کند. مهم‌ترین آثار فرزندآوری در بعد فردی عبارتست از: سازگاری اجتماعی، در واقع سازگاری اجتماعی باعث می‌شود شخص بتواند در ناملایمات زندگی، راحت‌تر خودش را با محیط اطراف وفق دهد. همچنین رشد عاطفی، رشد شناختی، رشد اجتماعی فرزندان در خانواده پرجمعیت بیشتر است و تعاملات خواهر و برادری در رشد اعضاء موثر است. در بعد خانوادگی، می‌توان به آثاری از قبیل: از بین رفتن فقر در خانواده، آرامش روح و روان، تقویت بنیان خانواده، سلامت جسمی روحی والدین اشاره کرد. همچنین در بعد اجتماعی دارای آثاری مثل زمینه نیل به جامعه آرمانی، جوانی و با نشاطی جمعیت است.

کتابنامه

قرآن کریم.

- آل کاشف الغطاء، محمد حسین، *تحریر المجله*، تهران، مکتبه النجاشی، بی تا.
- آیت اللهی، زهرا، *دانش خانواده و جمعیت*، قم، نشر معارف، ۱۳۹۴.
- آهنگران، محمد رسول، *باز پژوهی حکم کنترل جمعیت*، مجله مطالعات فقه و حقوق اسلامی، سال چهاردهم، شماره ۲۷، تابستان ۱۴۰۱.
- ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت، دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ق.
- احدی، حسن، بنی جمال، شکوه السادات، *مفاهیم بنیادی در روان شناسی کودک و روان شناسی رشد*، تهران، بنیاد، ۱۳۷۵.
- افروز، غلامعلی، *روان شناسی خانواده*، همسران برتر، تهران، انتشارات انجمن اولیاء و مربیان، ۱۳۸۴.
- اعرافی، علیرضا، *فقه تربیتی*، قم، مؤسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۵.
- امانی، مهدی، *مبانی جمعیت شناسی*، تهران، نشر سمت، ۱۳۷۹.
- انصاری شیرازی، قدرت الله، *موسوعه احکام الاطفال و ادلتها*، قم، مرکز فقهی ائمه اطهار (عج)، ۱۴۲۹ق.
- انوری، حسن، *فرهنگ بزرگ سخن*، چاپ اول، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۱.
- بجنوردی، سید محمد حسن، *قواعد فقهیه*، تهران، عروج، ۱۴۱۰ق.
- ترکاشوند، احسان، قره باغی حسن، *نقد و بررسی تطبیقی دیدگاه های موافق و مخالف کنترل جمعیت*، پژوهش نامه اسلامی زنان و خانواده، شماره ۱۹، ۱۳۹۹.
- تقوی، نعمت الله، *جمعیت و تنظیم خانواده*، تبریز، نشر دانیال، ۱۳۸۰.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، ۱۳۶۶.
- جهان دوست، مسعود، *کنترل جمعیت در جوامع اسلامی از منظر فقه امامیه*، بلاغ مبین، شماره ۳۲ و ۳۳، پائیز و زمستان ۱۳۹۱.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، *ترمینولوژی حقوق*، تهران، کتابخانه ابن سینا، ۱۳۴۶.
- جوادی آملی، عبدالله، *تفسیر تسنیم*، چاپ اول، قم، اسراء، ۱۳۸۵.

- حر عاملی، محمد بن حسن، *تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، چاپ اول، قم، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۰۹ق.
- حسینی شاه عبدالعظیمی، حسین، *تفسیر اثنی عشری*، چاپ اول، تهران، انتشارات میقات، ۱۳۶۳.
- حکیم، محمدتقی، *الاصول العامه للفقّه المقارن*، قم، مؤسسه آل‌البیت، ۱۴۱۸ق.
- خمینی، سید حسن، *مبانی فقهی تنظیم خانواده*، چاپ اول، تهران، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲.
- خوبی، سید ابوالقاسم، *المستند فی شرح العروه الوثقی*، قم، مؤسسه احیاء آثار امام الخونی، ۱۳۷۱.
- دادموسوی، سید سخی، وظیفه‌مندی نهاد خانواده در پرورش نظم و انضباط در کودکان و نوجوانان از منظر فقهی، *دوفصلنامه مطالعات فقه تربیتی*، سال نهم شماره ۱۷، ۱۴۰۱ق.
- داورپناه، ابوالفضل، *انوار العرفان فی تفسیر القرآن*، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۳.
- دهخدا، علی‌اکبر، *لغت نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۵.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، چاپ اول، بیروت، دارالعلم، ۱۴۱۲ق.
- رهبرپور، محمدرضا، *حفظ نظام و اختلال نظام*، مجموعه مقالات در بزرگداشت دکتر ابوالقاسم گرجی، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۹.
- ساطوریان، عباس، مقایسه مشکلات رفتاری فرزندان در خانواده‌های تک فرزند و دو فرزند، *نشریه روان‌شناسی دین*، شماره ۲۷، ۱۳۹۳.
- سبحانی نیا، محمد، *تهدید خانواده، تهدید جامعه*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۹۱.
- سبکتکین ریزی، قربانعلی، *درآمدی بر جامعه‌شناسی جمعیت*، تهران، انتشارات آثار معاصر، ۱۳۸۶.
- سیفی مازندرانی، علی‌اکبر، *مبانی الفقه الفعّال فی القواعد الفقهیه الأساسیه*، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۵ق.
- سهرابی، حمید رضا، عسکری طیبی، فرزانه، *بررسی راهکارهای افزایش جمعیت در ایران بر اساس سبک زندگی اسلامی*، پژوهش نامه فرهنگ و معارف اسلامی، جلد ۳، شماره ۱، ۱۴۰۱ق.
- شیخ مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری، *المقنعه*، قم، کنگره جهانی هزاره شیخ مفید، ۱۴۱۳ق.
- طباطبایی، سید محمدحسین، *تفسیر المیزان*، ترجمه محمدباقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۴.
- طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر قرآن*، چاپ سوم، تهران، انتشارات ناصر

خسرو، ۱۳۷۲.

طلعتی، محمدهادی، *رشد جمعیت، تنظیم خانواده و سقط جنین*، چاپ اول، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۰.

طهرانی، سید محمدحسین، *رساله نکاحیه*، تهران، نشر حکمت، ۱۴۲۵ق.

عاملی، زین الدین شهید ثانی، *الروضة البهية فی شرح اللمعة الدمشقية*، چاپ اول، قم، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۱۲ق.

عزیزی، الهه، *بررسی پیوندهای خانوادگی کودکان مبتلا به اختلال ADHD و مقایسه آن با کودکان عادی*، تهران، پژوهشکده خانواده دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۰.

علایی نوین، فروزان، *بازپژوهی رویکردهای فقهی در مباحث کنترل جمعیت و تنظیم خانواده*، فصلنامه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، ۳۸، ۱۳۵، ۱۳۹۳.

علم الهدی، علی بن حسین، *غررالفوائد ودررالقلائد*، قاهره، دارالفکرالعربی، ۱۹۹۸.

عمید زنجانی، عباسعلی، *فقه سیاسی*، تهران، امیرکبیر، ۱۴۲۱.

فاضلی مهر، مونا، رضوانی و سیده زینب، *بررسی آسیب های تک فرزند از نگاه اسلام و روان شناسی*، مجله مطالعات روان شناسی بارویکرد اسلامی، سال اول، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹.

فراهیدی، خلیل بن احمد، *کتاب العین*، چاپ دوم، قم، نشر هجرت، ۱۴۱۰ق.

قراّتی، محسن، *تفسیر نور*، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۳.

قرشی، سیدعلی اکبر، *تفسیر احسن الحديث*، تهران: بعثت، ۱۳۷۷.

صدوق، محمدبن علی، *من لایحضر الفقیه*، قم، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۱۳ق.

کشی، محمد بن عمر، *اختیار معرفة الرجال*، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت، ۱۳۶۳.

کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، چاپ اول، تهران، دارالحديث للطباعة و النشر، ۱۴۲۹ق.

____، *فروع کافی*، گروه مترجمان، قم، قدس، ۱۳۸۸.

گاردنر، جان ویلیام، *جنگ علیه خانواده*، ترجمه معصومه محمدی، قم، دفتر مطالعات زنان، ۱۳۸۵.

کتابی، احمد، *نظریات جمعیت شناسی*، تهران، اقبال، ۱۳۶۴.

____، *درآمدی بر اندیشه ها و نظریه های جمعیت شناسی*، چاپ پنجم، تهران، پژوهشگاه علوم

انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۸۷.

گنجی، حمزه، *بهداشت روانی*، تهران، ارسباران، ۱۳۷۶.

- محقق داماد یزدی، سید مصطفی، *قواعد فقه*، تهران، نشر علوم اسلامی، ۱۴۰۶ق.
- _____، *فقه نزشکی*، چاپ اول، تهران، حقوقی، ۱۳۸۹.
- مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، چاپ اول، بیروت، مؤسسه الطبع و النشر، ۱۴۱۰ق.
- _____، *مرآة العقول فی شرح اخبار الرسول*، چاپ دوم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۴ق.
- محدث نوری، میرزاحسین، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، چاپ اول، بیروت، مؤسسه آل البيت، ۱۴۰۸ق.
- موسوی، سید رضا، *روش های تربیت عاطفی از منظر قرآن و حدیث با تاکید بر محبت*، رساله دکتری، دانشگاه قرآن و حدیث، ۱۳۹۲.
- محمود عبد الرحمان، *معجم المصطلحات والألفاظ الفقهية*، بی جا، بی نا، بی تا.
- محقق حلی، جعفر بن حسن، *شرائع الاسلام*، چاپ دوم، قم، مؤسسه اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق.
- مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۴.
- مومن قمی، محمد، *سخنی در تنظیم خانواده*، فصلنامه فقه اهل بیت شماره ۸، ۱۳۷۵.
- نائینی، محمد حسین، *اجودالتقریرات*، قم، بی نا، ۱۴۱۰ق.
- نجاشی، احمد بن علی، *رجال نجاشی*، چاپ ششم، قم، انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین قم، ۱۳۶۵.
- نجفی، محمد حسن، *جواهر الکلام*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ق.